

in het Oostenrijks deel van het gebied van Charleroi (verdubbeling van 1750 tot 1784) veel groter was dan in het Luiks. De nodige verbanden worden gelegd tussen sterfte, graanprijzen en plagen. De invloed van de immigratie uit het Naamse, Henegouwen, Brabant en Luik was groot. De stijging van de bevolking is voor het grootste deel toe te schrijven aan een vervoeging van de huwelijksleeftijd, als gevolg van de toename van het *aantal full-time* huisarbeiders (spijkersmeden), een bevestiging dus van wat al in Engeland en in andere niet meer zuiver agrarische gebieden genoteerd werd.

In een kloek algemeen besluit confronteert de auteur de resultaten van zijn verschillende delen en hoofdstukken met elkaar. Van 1730 af noteert hij opnieuw het ontstaan van een 'capitalisme d'une puissance peu commune' en van omstreeks 1765 af de 'decollage' van een authentieke industriële omwenteling. Hij vult zijn werk aan met een reeks belangrijke 'mises au point' (kritische nota's, onder meer over de douanestatistiek, de leemten in de parochieregisters, enzovoort) evenals met bijlagen (onder meer cijfermateriaal).

Zoals gezegd heeft Hasquin een heel belangwekkende bijdrage geleverd tot de geschiedenis van de voorbereiding van de industriële omwenteling. Hij is een 'fonceur', een doorzetter, een animator op het gebied van de zeventiende- en achttiende-eeuwse economische geschiedenis. Hij is efficiënt en vermeit zich niet graag in detailkwesties op een gebied waarop nog zoveel te doen valt. Zijn pen glijdt gemakkelijk en de lezer volgt, nauwelijks merkend dat hij zich hier en daar beweegt over ijs van één nacht. Verveeld heeft hij zich in elk geval niet.

J. Craeybeckx

J. W. Niemeijer, *Cornelis Troost 1696-1750* (Assen: Van Gorcum & Comp. B.V., 1973, 454blz., f105,-).

Op 15 april 1925 sprak Jan Veth op de algemene vergadering van het 'Nederlandsche Philologencongres' te Groningen. Zijn rede eindigde met een ernstig pleidooi dat, wil men de zeventiende eeuw werkelijk begrijpen, men zijn licht mede moet opsteken bij de prentkunst van de schilders uit die tijd. In het voorwoord dat professor Huizinga in 1928 bij de uitgave van deze toespraak gaf, ondersteunde hij het betoog, want hij schuwde de verwijzing naar een schilderij of een tekening niet, wanneer dat zijn zienswijze adstrueerde, getuige het noemen van Troost's schilderij van Boerhaave toen hij schreef dat de heerschappij van de pruik tijdens het barok niet absoluut was (*Homo Ludens*, 3e druk, 1951, 189).

Over Troost is nu zojuist een interessant boek verschenen. De Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek in Nederland (ZWO) en de Stichting tot Bevordering van Kunsthistorisch Onderzoek in Nederland verleenden dr J. W. Niemeijer financiële steun voor het publiceren van zijn dissertatie over deze schilder. Het is een uitgebreid werk geworden met een keur van ongekleurde- en acht schitterende kleurenfoto's van schilderijen, tekeningen en prenten, dat zijn grote waarde voor de geschiedenisbeoefening ontleent aan het sterke historische gevoel van de schrijver. Deze, gespecialiseerd in de kunst, toonde aan serieuze geschiedenis te willen geven, getuige het bezwaar dat hij op bladzijde 23 maakt tegen de 'onhistorische en tendentieuze wijze van interpreteren' bij een bespreking voor Openbaar Kunstbezit van Troost's 'Het Collegium Medicum'.

Bij zijn onderzoek schuwde Niemeijer de documenten niet. Zo is, tot het verschijnen van zijn boek, steeds aangenomen dat Troost in 1697 was geboren. De schrijver aanvaard-

de dat niet zonder meer maar nam de moeite de kerkboeken van Amsterdam te raadplegen, waarin hij vond dat Cornelis op 10 oktober 1696 werd gedoopt en dus van 1696 tot 1750 leefde. Wij kunnen hem dus een achttiende eeuwer noemen en de vraag is nu, of wij Troost kunnen gebruiken als illustrator voor onze studies over de achttiende eeuw, of dat hij zich daarvoor te nauw heeft aangesloten bij zijn grote voorgangers, als Rembrandt, Frans Hals, Jan Steen en Vermeer. Dat blijkt niet het geval. Troost volgde twee en een halfjaar de lessen van Arnold Boomen, een gevierd portretschilder, die zelf was opgeleid in de fijnschilder traditie, maar toen hij zijn meester had verlaten, ging zijn groter artistiek temperament overheersen en ontwikkelde hij zich spoedig tot een schilder met een sterk gevoel voor kleur en een vrij breed penseel. Uiteraard begon hij als portretschilder en in deze richting bleef hij, zijn hele leven werkzaam, zodat meer dan de helft van zijn schilderstukken uit portretten bestaat. Omstreeks 1732 ging de schilder, die tot 1724 toneelspeler was geweest, toneel taferelen schilderen en tekenen, na 1736 ontleende hij ook motieven aan het buitenleven, terwijl in die tijd ook zijn eerste militaire voorstellingen ontstaan. Zijn werk toonde mensen uit de achttiende eeuw, de pruikentijd, waarin de bovenlaag van de bevolking een zekere welstand had bereikt, niet vies was van een bachanaal en zich dan, zwaar beschonken, in een rijtuig naar huis liet brengen, de Nelrijsie! Die rijtuigen komen op zeventiende eeuwse schilderijen nog niet voor, toen waren het nog boerenkarren, zonder dronken mensen of, bij Rembrandt, een lege karos. Een ander typisch achttiende eeuws verschijnsel is de fluit, die pas door de verbetering van het mondstuk door Johann J. Quantz in 1726, voor de amateur bespeelbaar werd; Troost schilderde Jeronimus Tonneman, luisterend naar het fluitspel van zijn zoon. De mythologiserende tendenties in Troost's vroege portretten verdwenen in later jaren en komen in zijn portretten uit de jaren 1747 en 1748 geheel niet meer voor. Dit was een algemene instelling bij de schilders van de achttiende eeuw en het toont weer aan, dat Troost tot die tijd moet worden gerekend. Ook komt dit weer naar voren in zijn schilderijen van buitenplaatsen, waar de mensen, levende in een ludieke eeuw en dus dol op spelletjes, toneel spelen of zich overgeven aan de spanning van het blindemanspel.

Dat het leven niet een en al plezier was, werd ons door Troost niet onthouden. Uit zijn werk krijgt men de indruk dat het met de huwelijksmoraal niet bijzonder hoog gesteld was: 'Jan CLAASZ of de gewaande dienstmaagd' en 'De ontdekte schijndeugd' liegen er niet om. Ook was de achttiende eeuw geen vredelievende eeuw. Het begon al met de Noordse oorlog en de Spaanse successie oorlog, de jaren twintig en dertig zijn vol van oorlogsgeruchten en korte, veraf gelegen oorlogen, bijvoorbeeld de Poolse successie oorlog, en in 1740 barst de Oostenrijkse successie oorlog los. De gemeente riep om de stadhouder en het leger was, als steeds tijdens de Republiek, oranje gezind. Ook Troost had orangistische sympathiën. Lag het dus niet voor de hand dat hij, die tijdens zijn jeugd de oorlog als de normale toestand moet zijn gaan beschouwen, het leger ging schilderen, de officieren in hun wachtlokalen althans, wel is waar gefantaseerd, geen regiment is uit de uniformen te herkennen, maar wel met de brede oranje officiers sjerpen en soms een portret van Willem IV aan de wand?

En dat allemaal is niet het enige dat het boek van dr Niemeijer ons heeft te bieden. Wij krijgen ook een inleiding over het Amsterdamse toneelleven in die dagen waarbij de nodige literatuur wordt geleverd om, zo gewenst, de studie voort te zetten; we leren het verband tussen de schouwburg en het weeshuis en het Oudeliedenhuis kennen, kortom, het boek is een rijke bron voor allen die zoeken naar een verlevendiging van wat de bekende handboeken hun over de achttiende eeuw hebben geleerd.

W. A. van Rappard

I. Leonard Leeb, *The Ideological Origins of the Batavian Revolution. History and Politics in the Dutch Republic 1747-1800* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1973, x + 300 blz., f46,80).

De vraag naar de aard van de constitutie van de Republiek der Verenigde Nederlanden vormt vrijwel vanaf de Opstand een van de kernproblemen van de Nederlandse geschiedenis. Deze kwestie immers, die zozeer het welzijn van het land raakte, was maar niet een academisch twistpunt, maar een brandend actuele politieke zaak. Vooral in de achttiende eeuw, toen de tekorten van die constitutie (dit begrip in de oude, brede betekenis) steeds duidelijker werden en een al luider wordend geroep om 'grondwettige herstelling' klonk, vormde dit onderwerp dan ook de kern van de politieke discussie.

Na een brede inleiding, die de discussie over de constitutie van af de *Deductie* van François Francken (in vertaling toegevoegd) tot en met Van Slingelandts *Staatkundige Geschriften* bevat, geeft Leeb de resultaten van zijn eigenlijke onderzoek weer, beginnend met de revolutie van 1747 en de daarop gevolgde theoretische bezinning (als men tenminste een zo rustig woord mag bezigen voor de geschriften van Elie Luzac, Johan Wagenaar en vele andere deelnemers aan de De Wittenoerlog). Leeb volgt de verdere ontwikkeling van de patriotse en prinsgezinde ideologieën in de papieren oorlogen over Socrates, de Watergeuzen, in de werken van onder andere Paulus, Stijl, Van der Capellen, Elie Luzac (*Hollands Rijkdom* - de sociaal-economische zijde van de ideologische conflicten had mogelijk wat meer gewicht kunnen krijgen), de patriotse programma's van de jaren tachtig - niet in het minst *Grondwettige Herstelling* -, Kluit en Wiselius.

Het is hier uiteraard onmogelijk Leeb's samenvattingen en interpretaties over een zo breed onderwerp op de voet te volgen. Over het algemeen maken ze een intelligente en juiste indruk. Wie op de hoogte wil zijn van het debat over de constitutie, centraal thema in het politieke denken van die jaren, mag aan dit boek niet voorbijgaan. Op één punt willen we wat verder ingaan. Een telkens in dit boek herhaalde conclusie luidt dat de politieke discussie in de Republiek zulk een sterk historisch karakter droeg. Nog in de jaren tachtig was 'grondwettige herstelling' immers de meest 'progressieve' slogan die opgeld deed. Wel speelde natuurrechtelijk gedachtegoed (Grotius, Huber etc.) vanouds een belangrijke rol, maar dat vormde als het ware een component van een in wezen conservatief-historisch-empirische discussie. Eigenlijk pas na 1787 zouden de democratische patriotten de historie voor de theorie hebben ingeruild.

Eenzijds lijkt deze stelling, ook als resultaat van Leeb's hele betoog, zeer sterk; een belangwekkende zaak wordt er mee verwoord. De patriotten - en ook de vrijwel op dezelfde lijn zich bevindende verlichte conservatieven - waren conservatief en grepen graag naar de historie terug. *Grondwettige Herstelling* bepleitte niet wat wij onder democratie verstaan, Van der Capellen noemde zich terecht een geboren aristocraat. Anderzijds: is het wel juist al het werk van die achttiende-eeuwse politieke theoretici historisch (en daarom nogal conservatief, vergelijk bijvoorbeeld 117) te noemen? Als zij zich op het verleden beriepen, of dat nu Bataafse, Middeleeuwse of nog latere perioden waren, was het dan wel geschiedenis wat zij schreven, of 'philosophy teaching by example'? De discontinuïteit die volgens Leeb zou bestaan tussen de eeuwenoude empirisch-historische traditie en de mannen van 1795 met hun 'philosophy of sweet reason' (220) is zo groot, dat men zich afvraagt of de titel van zijn boek nog wel juist is! Het is natuurlijk niet onaardig, in retrospect, prinsgezinden en patriotten als een soort ideologische *feindliche Brüder* te beschouwen, zoals zij veelszins ook wel waren. Maar zou bijvoorbeeld de woede van Adriaan Kluit over *Grondwettige Herstelling* niet zo verklaard kunnen worden, dat